

בס"ד אב תשס"ו.

ד"ר יהודה שורץ.

אלון שבות גוש עציון מיקוד: 90433 טל' 0506282083

מפקח באגף להכשרת עובדי הוראה במשרד החינוך

הצעה למאמר לכתב העת: "מים מדלייו" שיתפרסם לזכר הרא"ם ליפשיץ ז"ל.

"משנת" ר' אליעזר מאיר ליפשיץ והוראתה.

ראשי פרקים:

מבוא.

פרק א': הרקע לכתיבת מאמרו של הרא"ם ליפשיץ על המשנה ומגמתו.

פרק ב': סקירת התוכן של המאמר.

פרק ג': דגשים מחקרניים במאמר והשוואתם לדעות מלומדים אחרים.

פרק ד': תרגום דידקטי של דברי ליפשיץ בנוגע להוראת המשנה.

חתימה.

מבוא:

הרב אליעזר מאיר ליפשיץ היה מראשי המדברים בהוראת מקצועות הקודש בבית הספר הדתי החדש בארץ ישראל בתחילת המאה העשרים.

ליפשיץ נולד¹ בשנת 1879 בגליציה והיה בן להורים חרדים – משכילים. הוא למד תורה בבית הוריו ולאחר שעברה המשפחה לעיר לבוב, למד תורה מפיו של הרב יצחק שמלקיס. חוקר המדרש הידוע ר' שלמה בובר, קרב את ליפשיץ למחקר, והוא נתפרסם בלבוב כתלמיד חכם משכיל וסופר. גאולה בן יהודה כותבת על ליפשיץ:

"מלבד בקיאות והבנה בש"ס ופוסקים, קנה לעצמו ידיעות מבוססות במקרא ומפרשיו, עברית ודקדוקה, תולדות ישראל והיסטוריה כללית, פילוסופיה, ספרות עברית.... את אשר קרא ולמד עיכל היטב, ניתח בשיטתיות הסיק מסקנות והסדיר במוחו ולעיתים על גבי הנייר - מסכות מסכות"².

בשנת 1910 עלה ליפשיץ לארץ ישראל, והוזמן על ידי חברת "עזרה" לשמש כמורה בבית המדרש למורים בירושלים. ביתו הפך להיות בית ועד למשכילי ירושלים. הוא הקים את סמינר מזרחי בשנת 1920 וניהל אותו עד פטירתו בשנת 1946. במקביל הוא ניהל גם במשך שנים אחדות את מחלקת החינוך הדתי של ההנהלה הציונית בירושלים. ליפשיץ היה בין מעצבי תוכנית הלימודים של בתי הספר הדתיים החדשים בארץ ישראל.

ליפשיץ פרסם בתחילת שנות השלושים לחייו מאמר בשם: "המשנה"³. המאמר איננו מאמר פדגוגי – דידקטי, אלא מאמר מדעי – מחקרי, אשר סוקר את תולדות היווצרותה וחיבורה של המשנה. יסודו של המאמר היה בהרצאות שנשא ליפשיץ על הנושא⁴.

¹ על תולדות חייו של הרא"ם ליפשיץ ראה:

האנציקלופדיה העברית כרך כא' עמ' 871.

רבינוביץ צבי מאיר, בתוך: לוין ד', עורך, על הראשונים, הוצאת מרכז הסתדרות המורים, תל אביב, תשי"ט, עמ' 80. בן יהודה גאולה, "ליפשיץ אליעזר מאיר", בתוך: האנציקלופדיה של הציונות הדתית, בעריכת יצחק רפאל, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ה, עמ' 190. (זו הסקירה המקיפה ביותר על תולדות חייו של ליפשיץ).

כהן אהרון, "על הרא"ם ליפשיץ ומשנתו החינוכית", בתוך: מים מדלייו, ביטאון מכללת ליפשיץ, שנת תשנ"ד, כרך א' עמ' 285, ירושלים, תשנ"ד.

² בן יהודה גאולה, לעיל הערה 1. עמ' 191-190

³ המאמר התפרסם לראשונה בכתב העת "מולדת" שנה ג', תרע"ד, חוברות תשרי – אדר בארבעה המשכים. המאמר הודפס בקובץ נפרד ביפו בקיץ שנת תרע"ד בהוצאת "השרון". המאמר הודפס שוב באוסף דבריו של ליפשיץ: כתבים כרך א', הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תש"ז, עמ' רכ"א.

⁴ על טיב ההרצאות שהיוו בסיס למאמר ועל קהל היעד שלהם וכן על הבמה הראשונה שבה התפרסם המאמר, ראה להלן בפרק א'.

במאמרנו זה אנו מבקשים לנתח את דבריו של ליפשיץ, מתוך מגמה לשרטט את עמדתו בנוגע להוראת משנה. ליפשיץ עסק בהוראת תורה שבעל פה ובמקומה בתוכנית הלימודים⁵, אבל הוא לא כתב ישירות על הוראת המשנה⁶.

יוסף שוואב הציע להתחשב בכל מעשה חינוכי, ובפרט בתכנון תוכניות לימודים, בארבעת מוקדי החינוך הבאים: המורה, התלמיד, חומר הלימודים, החברה. יש ליצור איזון הוגן בין האינטרסים של ארבעת מוקדי החינוך הללו, כדי להגיע למעשה חינוכי מושכל⁷. שלמה פוקס הרחיב את הדיבור, בעקבות שוואב, על הצורך באיזון נכון בין ארבעת מוקדי החינוך, והוא קבע שגם בכל מוקד ומוקד, יש להתחשב במגוון הדעות של המומחים ביחס לאותו מוקד⁸. למשל העמדה שיש לנקוט בנושא חומר הלימודים במקצוע הוראה, צריכה לקחת בחשבון את דעתם של מלומדים שונים ביחס לאותו תחום דעת, שממנו נגזר חומר הלימודים.

⁵ ראה: ליפשיץ א"מ, "לשאלת התוכנית" בתוך כתבים כרך ג', מוסד הרב קוק, ירושלים, עמ' קכ"ו.

⁶ נפתלי שטיינברגר כתב מדריך ביבליוגרפי לספרות פדגוגית ולאמצעי הוראה. המדריך התפרסם על ידי משרד החינוך, ירושלים, תשכ"ה.

שם בעמ' 18 רואה שטיינברגר את המאמר של ליפשיץ על המשנה כפרסום שיש לו חשיבות פדגוגית ודידקטית.

שטיינברגר מסכם את המאמר במילים אחדות והוא כותב כי המאמר מתאר את התפתחות המשנה מהסופרים דרך הזוגות ועד אחרוני התנאים. שטיינברגר הרגיש כי סקירתו של ליפשיץ על התהוותה של המשנה היא בעלת ערך למורים ולהוראת המשנה..

⁷ Schwab Joseph, "Translating Scholarship into Curriculum" in: Fox Seymour and Rosenfeld G, From the Scholar to the Classroom: Translating Jewish Tradition into Curriculum, New York: Melton Research Center for Jewish Education, Jewish Theological Seminary, 1977, p.31

⁸ שלמה פוקס הלך לאחרונה לעולמו והוא נחשב לאחד מתלמידיו המובהקים של שוואב. ועיין עוד ב: Fox S. and Rosenfeld G., From the Scholar to the Classroom: Translating Jewish Tradition into Curriculum, New York: Melton Research Center for Jewish Education, Jewish Theological Seminary, 1977

בעיקר שם:

Fox Seymour, "The Scholar, the Educator and the Curriculum of the Jewish School", p. 104.

עבודתו של יונתן כהן על הוראת מחשבת ישראל⁹ מדגימה בצורה מוצלחת את העיקרון הזה. כהן כותב: אצל יוסף שוואב, וכן אצל תלמידו שלמה פוקס, המפתח והמיישם את תפיסותיו, ניכרת התמודדות עם הבעיות הנוצרות מן המפגש בין תפיסות מתחרות אודות מהותן של הדיסציפלינות לבין גורמים אחרים המשפיעים באורח בלתי נמנע על גיבוש המדיניות הקוריקולרית¹⁰. כהן מנתח בעבודתו את עמדתם של שלשה הוגים שונים, המומחים לתחום הדעת - מחשבת ישראל. הוא דן בעמדתו היחודית של כל הוגה ביחס למהות המקצוע, והוא מפרש את משמעות העמדות השונות בנוגע להוראת מחשבת ישראל וביחס לפיתוח תוכניות הלימודים במקצוע זה. כהן מוסיף ומבהיר:

"ברוח דבריו של שוואב, נבקש לטעון, שהפילוסופיה היהודית תהפוך למשאב לחינוך יהודי דתי, רק לכשייבחנו באורח ביקורתי תיאוריות אקדמיות מתחרות ושונות של הדיסציפלינה, על היקפן ומגבלותיהן, וכן לכשייבדקו השלכותיהן של תיאוריות אלו לכל ארבעת מרכיבי היסוד, שמתכנן הלימודים אינו יכול להתעלם מהם"¹¹.

לדעת כהן יש להתחשב בדעות השונות הרווחות בחקר תחומי הדעת, כאשר באים לגבש תוכנית לימודים או דרך של הוראה. אין להיאחז בגישה אחת בלבד, אלא יש לתת מקום לרעיונות מגוונים הנוגעים לתוכן הדיסציפלינה, למהותה, לעקרונותיה, ולמשמעותה האנושית והתרבותית. יש קשר לדעת כהן בין הדרך שבה מתאר חוקר או הוגה דעות, את תחום הדעת שהוא עוסק בו, או את החיבור שהוא סוקר – לבין דרך ההוראה האפשרית של אותו תחום דעת או אותו חיבור. במיוחד נכון הדבר כאשר באותו תחום דעת רווחים הסברים שונים, או שאותו חיבור מתפרש בדרכים שונות. אם נתחשב בעמדתו של חוקר אחד, תהיה תוכנית הלימודים במחשבת ישראל שונה מן התוכנית שתהיה מבוססת על דעתו של חוקר אחר. כהן מציע להתחשב בדעות השונות, כדי לבנות תוכנית לימודים מושכלת ועשירה יותר.

על פי ההצעה המתודולוגית הזאת אנו מבקשים לנתח את עמדתו של ליפשיץ, ביחס לתחום הדעת או החיבור "משנה". זאת כדי לשרטט את הדגשים בהוראה, ואת דרכי ההנחלה הראויות של החיבור הזה, על פי הנגזר מהבנת מהותה של המשנה ומקומה במרקם הרוחני והספרותי של עם ישראל - על פי התיאור של ליפשיץ במאמרו. מדובר על הבנה יחודית שמציע ליפשיץ בקשר לשאלות השנויות במחלוקת בין החוקרים, בנוגע להיבטים שונים של התהוותה של המשנה ודרכי הנחלתה ופרשנותה. אנו מבקשים לבדוק את הנחות היסוד שבבסיס תחום הדעת של המשנה על פי ליפשיץ, ולהציע את התרגום או את ההשתמעויות של הנחות אלה לשפה פדגוגית. הכוונה היא לשאלות כמו: היחס בין תיאור

⁹ כהן יונתן, כיוונים נבחרים בחקר הפילוסופיה היהודית בזמננו – השלכות לתכנון לימודים, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשנ"א.

¹⁰ שם עמ' 8.

¹¹ שם עמ' 26.

היווצרותה של המשנה לבין דרך הוראתה, היחס בין הידיעות על דרכי עריכתה של המשנה ועל השתלשלותה, לבין הבנתה והוראתה. ננסה לברר מה היא המשמעות של הקביעות ההיסטוריות, הספרותיות והעריכתיות בדבר חיבורה של המשנה, במאמרו של ליפשיץ - לגבי הוראת המשנה בבית הספר, הן מבחינת תוכנית הלימודים ודגשים של תוכן, והן מבחינת דרך ההוראה.

פרק א': הרקע לכתיבת מאמרו של הרא"ם ליפשיץ על המשנה ומגמתו.

מאמרו של ליפשיץ פורסם לראשונה בשנת תרע"ד, בכתב עת לבני הנעורים בשם "מולדת". כתב עת זה יצא לאור החל משנת תרע"א, על ידי אגודת המורים. בשנה הראשונה ערך אותו ש' בן ציון ומהשנה השנייה ערך אותו יעקב פייכמן.

כתב העת שימש כירחון לבני הנעורים והוא כלל מדורים אחדים: שירים אגדות וסיפורים, היסטוריה ותולדות אנשי שם (התפרסמו סקירות על אנשים מאומות העולם וגם על אנשים מישראל. למשל כתבו על החסידות, על הגאון מוילנא, על ז'אן ז'אק רוסו), ספרות וביקורת ספרים, העולם והטבע, סיפורי מסע. כתב העת שימש מעין עיתון לצעירים בגיל הביניים והתיכון, והוא מסר ידיעות בהשכלה כללית ובהשכלה יהודית – בגישה לאומית.

מאמרו של ליפשיץ התפרסם בכתב עת זה, במדור היסטוריה ותולדות אנשי שם, מתוך כוונה לתת לצעירים ידע שיטתי ומסודר, על התהוותה של המשנה ועל תולדות ספרות התנאים. המאמר נכתב כאמור על יסוד הרצאות שנשא ליפשיץ בפני תלמידי בית ספר. מטבע הדברים מה שהיה מתאים להרצאה לצעירים התאים גם למאמר לכתב העת המיועד לצעירים. בקובץ כתבי ליפשיץ "כתבים" כרך א' שנת תש"ז, עמ' רכ"א, בהערת פתיחה למאמר רשם ליפשיץ בקיצור:

"מולדת ג' תרע"ג¹² בחוב' חשון-טבת. הדפסה מיוחדת: יפו תרע"ד, הוצאת "השרון". מאמר זה היה בתחילתו הרצאה ואין בו מראי מקומות. אני חוזר ומפרסם בצורתו בלי שינויים יתרים ובלי השלמת מקורות".

את הכרך הראשון של "כתבים" ערך ליפשיץ בעצמו (את הכרכים האחרים ערכו אחרי מותו אנשים אחרים). כלומר ההערה הנ"ל היא הערתו של ליפשיץ בעצמו. מעניין כי בהערת פתיחה למאמר במסגרת פרסומו הראשון בכתב העת "מולדת",

וכן בפרסומו המיוחד משנת תרע"ד נרשמה הערה הרבה יותר מפורטת כדלקמן:

"מאמרי זה שנוצר מעיקרו מתוך הרצאות בבית ספר בינוני, ושיתפרסם עכשיו בעיתון הנועד לבני הנעורים, אין בו משום מראי מקומות כלל. אף במקום שהרצתי את המסקנות האחרונות של המדע שאינן ידועות עוד לכל, ואפילו במקום ששערתי השערה חדשה אגב הרצאתי (כגון על אודות סדר חכמה והלכות דרך ארץ), על כורחי לא הבאתי מראי מקומות, משום שאין כאן מקומם. לקורא שלא מבני הנעורים מראי המקומות, או אינם נצרכים או אינם מועילים, והקורא הוותיק יכיר את החידוש במקומו. במאמרי זה אעסוק לא רק בתולדות המשנה אלא גם בתולדות שאר הספרות מתקופת התנאים, כי אין להפריד בין הדבקים שנולדו יחד ואינם מובנים זה בלי

¹² נרשם בטעות תרע"ג. המאמר פורסם בתרע"ד. מעניין כי בסקירתה של גאולה בן יהודה (לעיל הערה 1), גם כן נפלה טעות בנקודה זאת. נרשם שם שהמאמר על המשנה התפרסם "במולדת חשון-טבת תרי"ג". הנכון הוא שהמאמר התפרסם במולדת גיליונות תשרי – אדר תרע"ד, בארבעה המשכים.

זה, אולם המשנה עיקר והשאר טפל. הבאתי דוגמות אחדות שיפרשו את הדברים לקורא הבלתי רגיל.

רשימת הספרות במקצוע זה תיתן את האפשרות למי שחפץ, להשתלם בעניין וגם מראי מקומות". וכאן מציין ליפשיץ כמקורות את החיבורים של: זכריה פראנקל, א' ה' וויס, צבי גרץ, זאב יעבץ, ר' נחמן קורכמל, ר' דוד צבי הופמן, יצחק א' הלוי, ש' פונק. הערת פתיחה זאת חשובה מכמה בחינות. ליפשיץ מגלה כי ההרצאות שהוא השמיע היו בפני תלמידי בית ספר תיכון ("בית ספר בינוני"), כלומר הוא ראה בסקירה שלו על המשנה, סקירה השווה לכל נפש, ולא רק לחוקרים ומלומדים. הוא מגלה כי ספרות המחקר על תולדות המשנה הייתה פתוחה לפניו. רשימת הספרות בשולי ההערה, מגלה כי הוא התחשב במה שכתבו חוקרים לפניו. יחד עם זאת הוא מעיר בציניות כי לקורא המבוגר, או שמראי המקומות לא נחוצים, כי הוא בודאי מכיר את החומר המחקרי, או שהם לא מועילים כי הוא לא יודע להשתמש בחומר המחקרי. ליפשיץ סומך על "הקורא הוותיק", דהיינו הקורא המשכיל, שידע לשים ליבו לחידושים שבמאמר, גם אם הם לא מודגשים או מובלטים הבלטת יתר. אכן יש ויש חידושים מעניינים במאמר זה, ונעמוד עליהם בהמשך.

"במחקרו בולטות סגולות הקיצור והגיבוש שבכתיבתו. בעזרתן הוא מקפל פרשיות נרחבות ומקיפות בעמודים ספורים"¹³.

הבחנה זאת של בן יהודה, הולמת את מאמרו של ליפשיץ, שבו הוא מבליע בקיצור נמרץ סוגיות יסודיות בנוגע לחקר ספרות חז"ל וקובע עמדה ברורה מבלי לציין את הויכוח בנידון. כאמור במקום פרסומו המאוחר של המאמר, ב"כתבים" כרך א' תש"ז, השמיט ליפשיץ את הערת הפתיחה הארוכה, והסתפק רק בדברים קצרים. יש לזכור כי עברו שלושים ושלוש שנים ממועד הפרסום הראשון, ועד למועד הפרסום האחרון. כנראה לא ראה ליפשיץ טעם באיזכורם של המקורות באריכות, שהרי במהלך השנים הללו התחדשו דברים רבים בחקר התלמוד, בעולם בכלל, ובאוניברסיטה העברית בפרט. ליפשיץ היה מודע לכך, שאם הוא יציין מקורות הרי עליו להתחשב בדברים שהתפרסמו במהלך שלושת העשורים, מאז פרסומו הראשון של המאמר, וזאת הוא כנראה לא רצה או לא יכול היה לעשות¹⁴. בכל מקרה הניתוח שלנו יתחשב במאמר "באשר הוא שם", דהיינו על פי מצב העניינים בעת פרסומו הראשון, בתחילת העשור השני של המאה העשרים.

בכתב העת "מולדת" במקום פרסומו הראשון של המאמר, נרשם בסוף המאמר – "ערב יום הכיפורים תרע"ד". דהיינו ליפשיץ השלים את כתיבת מאמרו ממש בתחילת שנת תרע"ד וחלקו הראשון של המאמר הודפס ב"מולדת" בגיליון של חודש תשרי באותה שנה.

¹³ בן יהודה, לעיל הערה 1, עמ' 194

¹⁴ יש לציין כי ב"כתבים" קיצר ליפשיץ במקומות אחדים והשמיט קטעים בעיקר של דוגמאות ומקורות, אבל הוא לא שינה מעיקרי הדברים.

לפיכך ניתן להניח כי ההרצאות של ליפשיץ שהיוו בסיס למאמר, הושמעו בפני התלמידים בשנים תר"ע - תרע"ג. ליפשיץ עלה לארץ בראשית תר"ע כדי לשמש מורה בבית המדרש למורים מיסודה של חברת "עזרה" בירושלים¹⁵.

סמינר למורים של חברת "עזרה" נוסד בירושלים בשנת 1904 על ידי אפרים כהן רייס. הרא"ם ליפשיץ הוזמן ללמד בסמינר בשנת 1910.

כהן רייס כותב כי:

"בשנת 1910 נכנסו להוראה אליעזר מאיר ליפשיץ... החלטתי לקבל אותו כמורה לדברי ימי ישראל לספרות עברית מקרא ותלמוד"¹⁶.

ובאותו עניין כותב משה רינות:

"יוצאת דופן הייתה קבלתו של רא"ם ליפשיץ לסמינר בירושלים בחורף 1910. ליפשיץ שבא

מלבוב, לא היה בעל השכלה אוניברסיטאית, הוא קיבל את חינוכו ב"חדר" ובבית המדרש.

אפרים כהן קיבל אותו על פי חליפת מכתבים והמלצות בכתב, ואולי משום שליפשיץ היה כבר

ידוע כמחבר ספר על רש"י וחיבורים אחרים. אחד מבני הדור שיבחה את אפרים כהן על "חוש

הריח" שלו למציאת כוחות הוראה, ועל שקיבל את ליפשיץ למרות שלא היו בידו שום תעודות

רשמיות ובודאי שלא ביקר מעולם בבית ספר מסודר"¹⁷.

כך הגיע ליפשיץ לסמינר ולימד שם כשלוש שנים. את ההרצאות על המשנה הוא מסר כאמור לתלמידי בית

הספר התיכון שהיה מעין מכינה לסמינר.

גאולה בן יהודה כותבת כי:

"מתוך הרצאות בבית המדרש למורים ניבנה מחקרו על המשנה, בו הוא סוקר את תהליך

התהוותה של המשנה, רבדיה השונים, מקצועותיה, דרכי לימודה ולשונה"¹⁸.

¹⁵ על יסודו של בית המדרש הזה ועל מייסדו אפרים כהן רייס, ראה:

רינות משה, חברת העזרה ליהודי גרמניה, הוצאת בית הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשל"ב, עמ' 109 ואילך.

כהן רייס אפרים, מזכרונות איש ירושלים, הוצאת ספריית היישוב, ירושלים, 1933, עמ' 214 ואילך.

¹⁶ כהן רייס, לעיל הערה עמ' 278.

¹⁷ רינות משה, לעיל הערה עמ' 155.

¹⁸ בן יהודה גאולה, לעיל הערה 1, עמ' 194.

ההרצאות על המשנה היו ככל הנראה במסגרת שיעורי מבוא לתורה שבעל פה או במסגרת שיעורי היסטוריה, והם שימשו כפתיחה ללימוד משנה ותלמוד בבית הספר התיכון ובמכינה לבית המדרש למורים.

פרק ב': סקירת התוכן של המאמר¹⁹.

1. הסופרים.

ליפשיץ מציין כי: "נביאים מסרו לאנשי כנסת הגדולה", פירושו שנביאי שיבת ציון בתחילת ימי הבית השני מסרו את התורה שבעל פה לאנשי הכנסת הגדולה, שהם הם הסופרים. בכל ימי הבית השני מוסרי ומלמדי התורה שבעל פה היו הסופרים, וזאת עד תקופת הזוגות בשלהי ימי הבית השני והם ראשוני התנאים. לדעת ליפשיץ הסופרים הם "אבות המשנה" ומשנת הסופרים היא היא "משנה ראשונה". דהיינו כבר בתקופת הסופרים בתחילת ימי בית שני היו משניות מנוסחות. משניות ראשונות אלה היו מנוסחות בקיצור נמרץ ובצורה פיוטית שמגמתה הייתה בן יהודה גאולה, לעיל הערה 1, עמ' 194. בן יהודה גאולה, לעיל הערה 1, עמ' 194. להקל על הזיכרון.

התנא ירש את מקומו של הסופר וה"משנה ראשונה" של הסופרים משוקעת במשנתנו. הפועל "שנה" פירושו חזור על, דהיינו שינון "המשנה הראשונה", ההסבר שלה והוספה עליה.

2. הגדרת התקופה של חכמי המשנה.

לפי ליפשיץ תקופת חכמי המשנה נמשכה כ 700 שנה, מתחילת ימי הבית השני ועד תחילת המאה השלישית, מועד החתימה של המשנה על ידי ר' יהודה הנשיא. התקופה כוללת גם את הסופרים הם הם אנשי כנסת הגדולה, וגם את התנאים. ליפשיץ רואה רציפות במסורת התורה שבעל פה מהנביאים מיד אל חכמי המשנה..

"תקופה ארוכה מדברת אלינו מתוך ספרות התנאים... והדברים שמחים כביום שנשנו, ורוחם גלויה לפנינו, והדרך פתוחה ללומד להכיר את הדורות הגדולים הללו..."²⁰.

3. היחס בין מדרש ההלכה למשנה.

לדעת ליפשיץ בתחילת ימי הסופרים, לימוד התורה שבעל פה היה על דרך פרוש הפסוקים דבר דבור על אופניו. הכל היה כלול במקראות וקשור בהם. כך הורו הסופרים תורה, בהסמיכם כל הדינים המסורים על המקראות. לדרך לימוד זאת קראו מדרש או מדרש הלכה. בימי הסופרים התפתח לאט לאט, תהליך של קביעת הלכות בלי להסמיכן על הכתוב כלל. מדרש ההלכה לא נתבטל אבל נחתמה התפתחות המדרש העצמי המחדש הלכה מתוך התורה. ההלכות החדשות היו הגרעין הראשון של המשנה. בשלהי תקופת התנאים ועוד יותר בתקופת האמוראים, חיפשו חכמים את המקור להלכות בפסוקים על דרך המדרש.

¹⁹ כותרות המשנה בסקירה זו הם כותרות שלי. במאמר של ליפשיץ אין כותרות משנה. בחרנו לציין בסקירה זאת נקודות אשר שנויות במחלוקת בין החוקרים ו/או שהן בעלות משמעות מיוחדת בנוגע להוראת המשנה.

²⁰ (עמ' רפא').

אולם באמת אין הפסוקים מקור להלכות כי ההלכות התחדשו בלי קשר לפסוק מסוים אלא אלו רק אסמכתאות בלבד כדי לחזק את תוקפה של ההלכה.

4. סדר "דרך ארץ".

"במשנה הראשונה" בימי הסופרים היה סדר שביעי, שהוא סדר "חכמה" או סדר "דרך ארץ". מסכת אבות היא שריד מהסדר הזה. המשנה מלאה בהיגדים של הדרכה חינוכית לתלמידים. הגידים אלה מקורם הראשון הוא באותו סדר שביעי במשנת הסופרים.

5. התנאים האחרונים ופועלם.

לדעת ליפשיץ בימי הלל כבר הייתה המשנה מסודרת בששה סדרים. החכמים התחילו לשנות את המשנה ולהעמיק בה ולפרשה. המשנה המנוסחת הפכה לספר הלימוד ולמקור לחידוש ההלכה. בית הועד ביבנה לאחר החורבן, בראשות ר' יוחנן בן זכאי, הציל את התורה בשעת כליון החירות המדינית. התנאים האחרונים מפרשים דברי משניות קדומות כדרך שהאמוראים אחריהם מפרשים את המשנה.

6. "התלמוד" התנאי.

"התלמוד" הוא הסברת טעמי המשנה. תפקידו של התלמוד הוא "לתרץ" את המשנה, דהיינו ליישר ולברר את כל הקושיות שבה. התנאים עסקו בתלמוד דהיינו בפירוש ובתירוץ המשנה. כל מקצוע רוחני יש לו חוקי מחשבה מיוחדים, ודורש הוא מן המומחים הרגלי מחשבה מיוחדים. כך יש גם שכל תלמודי מיוחד.

7 חתימת המשנה על ידי ר' יהודה הנשיא.

משנת ר' עקיבא נסדרה לפי הכרעת הועד ביבנה לאחר החורבן. ר' מאיר ור' שמעון בר יוחאי תלמידי ר' עקיבא, הבליעו את משנתו במשנתם, ומשנתם היא היסוד למשנת ר' יהודה הנשיא. "ההשגחה כאילו הכינה לה כלי למעשיה, את ר' יהודה הנשיא, שאישיותו הייתה מוכנה לחתום את המשנה מאין כמוהו, והתנאים החיצוניים גם כן הכשירו את העבודה הזאת". (עמ' רנ'). עיקר העבודה של אחרוני התנאים בפירוש המשנה ובהסברתה נמצא בברייתות. כלומר הפירוש לא נכנס לגוף המשנה אלא נשאר מנוסח בחומר חיצוני. בשעת החיתום נשמר בדרך כלל הסגנון הקדום, ואם לא היה הכרח, לא נגרעה ולא נוספה אף מילה. ר' יהודה הנשיא נעזר בעריכתה הסופית של משנה בוועד החיתום. הייתה זו חבורה גדולה של חכמים בבית מדרשו של רבי והם עמדו לימינו בשאלות של הכרעה הלכתית. גדולתו של רבי עצמו הייתה בעריכה ובגיבוש הספר לחיבור אחדותי.

8 תוכן המשנה ומאפייניה העיקריים.

ליפשיץ כותב כי :

"בכל היות המשנה הלכה, אינה כספר חוקים שאין אדם צריך כלום בלעדיו למען דעת הדין. משניות מתוך 'התלמוד', שהיה אף בשעתו, נולדו, ורק מתוך תלמודן הן משמשות להוראה"²¹. המשנה היא יותר ספר לימוד מאשר ספר חוקים. המשנה זקוקה לפרושים של התלמוד כדי שאפשר יהיה להשתמש בה לפסיקת הלכה. המשנה בששת הסדרים מקיפה את כל חיי ישראל, חיי היחיד והרבים. במשפט של המשנה בעיקר בסדר נזיקין

"יש שניפגש מלבד דיני הפטור והחייב, הקנסות והעונשין, גם משפטים דתיים ומוסריים שאין ענשם בידי בשר ודם אלא בידי שמים, מה שאין כן בשום משפט אחר"²². "אופן התייצרות המשנה בתוך פולמוס הדעות בבית הועד ובבית המדרש, נותן שלפעמים צחצוחי חיים ניכרים בה... הם הויכוחים... מחיים את הלכותיה... כמו כן מחיים את הלכות המשנה, דברי אגדה מועטים המפתיעים את הלומד בהגלותם לעיניו, דווקא בשביל שהם יוצאים מהגדר הכללי של המשנה"²³. "המשנה... צבעה הכללי הוא צבע ימי חרות ישראל.... בני חורין הם חכמי המשנה ויצירתם יצירה בת חורין. אין בה השפעות זרות ואין בה אונס רוחני"²⁴.

9. לשון המשנה.

לשון המשנה היא עברית טהורה בצורת ההתפתחות שקיבלה בתקופה ההיא. סגנון המשנה הוא סגנון קשה ומדויק ומבורר, לשון המשנה מצומצמת, ויש בה קיצור של רעיונות שהיו מובנים רק ליודעי "תלמודה" של המשנה דהיינו פירושה. הלשון המשנתית היא לשון כל ספרות התנאים, והייתה כל ימיה שפה חיה בבית המדרש של החכמים.

10. הסדר במשנה.

"בשים לב לאריכות ההתפתחות נתפלא על הסדר שבמשנה. לא העיקר כאן סידור הפרטים, אלא העיקר שרוח של סדר מרחפת על הכל"²⁵.

²¹ עמ' רנ"ו במאמר.

²² שם

²³ (עמ' רנח').

²⁴ (עמ' רסג').

²⁵ (עמ' רסז').

הסדר של המסכתות בתוך כל סדר הוא ככל הנראה לפי הגודל. כנראה שמלמדי המשנה התחילו לשנות לתלמידים את המסכתות הגדולות ואחר כך עברו לקטנות יותר. (להשוות לדברי הרמב"ם שרואה קשר אסוציאטיבי בין המסכתות).

"המסכות נחלקו לפרקים. גם החלוקה לפרקים היא קדומה. אפשר היה זה השיעור בקרוב שאדם שונה בפעם אחת"²⁶.

זה הוא חידוש מעניין שגודל של פרק במשנה הוא כגודל יחידת לימוד אחת. לדעת ליפשיץ הפרקים במשנה מחולקים למשניות מימי הסבוראים, החכמים המאוחרים בתקופת התלמוד. לדעת הרמב"ם ר' יהודה הנשיא עצמו חילק כל פרק "לפרקים קטנים", וקרא לכל פרק קטן כזה "הלכה", (דהיינו משנה)²⁷.

11. האם נכתבה המשנה לאחר חיתומה.

ליפשיץ לא מכריע בשאלה זאת אלא מביא את הדעות החולקות. יש אומרים שהיא נלמדה בעל פה ללא כתיבה ויש אומרים שהיא נכתבה ונלמדה מן הכתב. ליפשיץ משער שאכן המשנה המשיכה להיות נלמדת ומועברת בעל פה, אבל רבי יהודה הנשיא ובית דינו התירו לכתוב את המשנה, והיו טפסים אחדים של המשנה למשמרת בארכיון של בית הנשיא, ובשעת הצורך הלכו לעיין בטופס כזה.

12. איכות המשנה בהשוואה לתוספתא.

"במשנה נגמרה התפתחות של מאות בשנים, והמשנה היא כתמצית הספרות התנאית כולה....

כשנראה את מצב התוספתא, נדע מה גדולים מעשי רבי במשנתנו, ונוכל לשער מה היו פני המשנה אלמלא לא קם לה חותם ומסדר כרבנו הקדוש"²⁸.

²⁶ (עמ' רסח).

²⁷ רמב"ם הקדמה לפירוש המשנה מהדורת מוסד הרב קוק עמ'.....

²⁸ (עמ' רע).

פרק ג': דגשים מחקרניים במאמר והשוואתם לדעות מלומדים אחרים.

כפי שצוין לעיל, בשולי הערת הפתיחה למאמרו מציין ליפשיץ רשימת מלומדים אשר המעוניין "להשתלם בעניין", יכול לקרוא בדבריהם כדי לעמוד על השאלות המחקריות הכרוכות בספרות התנאים. מלבד את מייסד חכמת ישראל, יום טוב לפמן צונץ, מזכיר ליפשיץ את ראשי המדברים בחקר ספרות חז"ל מקרב אנשי "חכמת ישראל".

הוא מזכיר את ר' נחמן קרוכמל (1785-1840), בעל "מורה נבוכי הזמן" ואת זכריה פרנקל (1801-1875), בעל "דרכי המשנה". הוא מזכיר את צבי גרץ (1817-1891), בעל "דברי ימי ישראל" ואת אייזיק הירש וייס (1815-1904) בעל "דור דור ודורשיו". הוא מזכיר גם את יצחק אייזיק הלוי (1847-1914), בעל "דורות הראשונים" ואת זאב יעבץ (1847-1924) בעל "תולדות ישראל". לבסוף הוא מזכיר את ר' דוד צבי הופמן (1843-1921) בעל "המשנה הראשונה ומחלוקת התנאים" ואת ש' פונק שכתב על התהוות התלמוד.

רשימת אישים נכבדה זאת, שליפשיץ מעיד כי שימשה בסיס לדבריו על המשנה, מעידה כי ליפשיץ נחשף בצד השכלתו התורנית – מסורתית, גם להשכלה מחקרית מבית המדרש של "חכמת ישראל". האישים שברשימה הם ראשי המדברים בשלשת הדורות הראשונים של "חכמת ישראל" כפי שמתאר אותם בן ציון דינור²⁹.

לפלא הדבר כי למרות שליפשיץ לא למד בשום מוסד אקדמי ואף לא בבית מדרש לרבנים הוא רכש ידיעות מחקריות, ובלמוד עצמי הוא התוודע לחיבורים ההיסטוריים והתלמודיים. במאמר על המשנה יש סינתיזה של תורה וחכמה, של ידע תורני – מסורתי, וידע היסטורי – מחקרי.

הדגשים המפורטים להלן הם דגשים הנוגעים בסוגיות השנויות במחלוקת בין החוקרים גם אלה מאנשי "חכמת ישראל" וגם החוקרים של המאה העשרים.

1. תקופת הסופרים.

ליפשיץ מעצים את מקומם ותפקידם של הסופרים בימי הבית השני, והוא רואה בהם את ראשוני בעלי המשנה.

צונץ יום טוב לפמן, הדרשות בישראל בהתפתחותן ההיסטורית, מוסד ביאליק, ירושלים, תשל"ד.

²⁹ דינור בן ציון, "חכמת ישראל", האנציקלופדיה העברית, כרך יז' עמ' 408

שם עמ' 22: "משעה שהסופרים מילאו את מקומם של הנביאים התחיל המדרש לתפוס מעט מעט את מקומה של היצירה המקורית, ובמקומו של בן הנביאים בא התלמיד, והאסכולות של הנביאים נהפכו לכנסיות של החכמים".

שם עמ' 26: "קובץ ההלכות הקדום ביותר או ספר המשנה בעתיק ביותר הוא כנראה מיסודו של בית הלל".

העולה מתוך דברי צונץ, שליפשיץ בודאי הושפע ממנו, הוא שהסופרים נסחו כבר משניות קדומות, אבל איסופן לקובץ ראשון היה בימי בית הלל.

אלבק חנוך, מבוא למשנה, מוסד ביאליק, ירושלים, תשי"ט.

שם עמ' 63. עריכת המשניות הראשונות. היו בידי התנאים הלכות קדומות שנמסרו במסורת. הסידור לדעת אלבק התחיל אחרי החורבן בתקופת יבנה. אבל זו הייתה התחלה בלבד. כל חכם סידר את המשניות על פי דרכו ושיטתו, עד שהגיעו הדברים אל ר' יהודה הנשיא. שם עמ' 99: רבי כינס את המשניות שהיו לפניו בסידורים שונים, וערך אותן. הוא לא שינה ולא סירס ולא קיטע את החומר שהיה לפניו, אלא קבע אותו במשנתו כמו שקיבלו.

מלמד עזרא ציון, מבוא לספרות התלמוד, קריית ספר, ירושלים 1977 (התפרסם לראשונה בשנת 1954). התנאים שמתחילים בזוגות הם מנחי המשנה הראשונים (ולא הסופרים כמו ליפשיץ). דרך לימודם של התנאים היה על ידי ציטוט משניות קדומות ומו"מ עליהן.

2. הגדרת תקופת התנאים.

לדעת ליפשיץ כולל כל ימי הבית השני.

אורבך אפרים אלימלך, חז"ל אמונות ודעות, מאגנס, ירושלים, תשכ"ט.

עמ' 1: במונח חז"ל רגילים לציין את חכמי התורה שבעל פה הנזכרים במקורותיה: המשנה התוספתא מדרשי ההלכה התלמודים ומדרשי האגדה.

הראשונים שבהם מגיעים לתקופה שלפני מרד החשמונאים והאחרונים עד לכיבושן של ארצות הים התיכון על ידי הערביים – היינו פרק זמן של למעלה מתשע מאות שנים. (לפי אורבך תקופת בתנאים נמשכה רק כ 350 שנה מימי החשמונאים ועד רבי יהודה הנשיא והוא לא כולל את הסופרים כחלק מתקופת התנאים).

לפי אורבך תקופת התנאים התחילה לפני מרד החשמונאים דהיינו בערך בשנת 250 לפני הספירה, והיא נמשכה עד שנת מאתיים לאחר הספירה, דהיינו פרק זמן של כ 450 שנה. אורבך לא מזכיר את הסופרים, ככאלה שבנו את הנדבך הראשון של ספרות חז"ל. ליפשיץ רואה את הסופרים כאלה שייסדו את "המשנה הראשונה" והתנאים המשיכו את הסופרים. ממילא לפי ליפשיץ תקופת חכמי המשנה נמשכה כ 700 שנה.

3. היחס בין מדרש הלכה למשנה.

4. סדר דרך ארץ (לחפש באורבך).

5. התנאים האחרונים ופועלם.

6. "התלמוד" התנאי.

ליפשיץ מציין כי התלמוד הוא שיטת לימוד ולא רק שם של ספר.

אלבק חנוך, מבוא לתלמודים, הוצאת דביר, תל אביב 1969.
המושג תלמוד הוא לא שם של ספר אלא מתודה של פרשנות. המתודה הזאת והמונח הזה, היו רווחים כבר בתקופת התנאים, כאשר הם פירשו משניות או מסורות קדומות. כמובן שהאמוראים עשו אחר כך את אותו הדבר עם המשנה. (זה תואם את מה שאומר ליפשיץ).

פרנקל יונה, "מתודולוגיה ומתודיקה בהוראת התלמוד", בתוך נתיבות 15 בהוצאת המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה, ירושלים, תשל"ט, עמ' 120.
שם עמ' 121: בשעה שאנו באים לבחון ולדון בעניין מענייני הרוח, עלינו לדעת שלכל מקצוע – ואף לכל תת מקצוע – יש הנחות יסוד משלו. הנחות יסוד אלה אינן הגיוניות אלא אמפיריות, כלומר הן נתונות ומונחות בטבע החומר שאנו דנים בו. רק לאור הנחות יסוד אלה יכולים אנו, וחייבים אנו, להשתמש בהגיון כדי לפתור את הבעיות של המקצוע".
שם עמ' 145: "תלמוד הוא מיסודו מושג תנאי ומשמעו דיון, פיתוח ופירוש של הלכות, והוא צורת עיסוק בתורה שבעל פה ואין הוא ספר עם שם זה בלבד".
(שתי הנקודות של פרנקל הן חזרה על דברים של ליפשיץ).

7. מגמת עריכתה של המשנה על ידי ר' יהודה הנשיא.

אברהם וולפיש מצטט בעבודתו³⁰ את גונטר שטמברגר, המציין כי על פי הידע המצוי בידינו כיום קשה להכריע בין הדעות השונות החלוקות בדבר כוונת רבי יהודה הנשיא בעריכת המשנה. האם כוונתו הייתה

³⁰ וולפיש אברהם, תופעות ספרותיות במשנה ומשמעותן העריכתית והרעיונית, עבודת מחקר לתואר שני,

האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשס"ד. עמ' 4 ובעיקר בהערת שוליים מס' 7.

וולפיש אברהם, שיטת העריכה הספרותית במשנה על פי מסכת ראש השנה, חיבור לשם קבלת התואר

דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, עמ' 1. ובהערות השולים שם 8-1.

ליצור אוסף שישמר את התורה שבעל פה שהשתלשלה עד אליו במהלך הדורות, או כוונתו הייתה ליצור קודקס הלכתי, או שמא כוונתו הייתה להכין מדריך להוראת התורה שבעל פה - דהיינו חיבור שיסייע בהוראת המסורת ובהנחלתה לדורות הבאים.

להלן ציטוט מחוקרים אחדים החלוקים ביניהם בסוגיה זאת.

עזרא ציון מלמד³¹ מציין כי ר' יהודה הנשיא שהיה תלמידם של תלמידי ר"ע, שאף לעשות מכל הקבצים שהגיעו אליו, קובץ-משנה אחד, שבו יבואו כל פסקי ההלכות, ותקבל בכל בתי המדרש קודקס רשמי. תלמידיו מעריצו של רבי, שבימיהם נחתמה המשנה, הם שעשו את משנת רבי ל"המשנה", שדחתה מפניה את שאר הקבצים³².

לדעת חנוך אלבק³³ רבי יהודה הנשיא סידר וערך ילקוט לתורה שבעל פה על פי השמועות שבבתי המדרש המרובים, הוא בירר את נוסחם המדויק והוסיף להם בתלמודו גם פירושים והערות. קטעים מתלמודו זה של רבי נשארו בקובציהם של תלמידיו.

אפרים אלימלך אורבך³⁴ כתב: "ודאי שהמשנה אינה ספר פסקים, אבל היא גם אינה רק ילקוט לתורה שבעל פה (אלבק מבוא למשנה 274), אלא קאנון משפטי.... בכך יצר רבי קודקס משפטי, שלא חתם את ההלכה, אבל המציא לה בסיס אחד משותף ומוצק, וגם נראה שזו הייתה כוונתו".

אברהם וייס כתב³⁵: "המשנה היא כאילו קובץ המכיל את החומר ששימש לרבי יסוד ובסיס לדיון בשיעוריו. היינו במשנה על סדרה, מסכתותיה ופרקיה, לפנינו בעיקר הדבר המקורות של שיעורי רבי על סדרם".

אברהם גולדברג³⁶ כתב: "לדעתי, המטרות העיקריות בסידורו של ר' יהודה הנשיא היו מטרות [פדגוגיות, ובזמן שליקט ובחר וצירף הלכה להלכה, לא שכח לרגע ללמד (בלי לפסוק הלכה), את המבחר מכל שהיה לפניו כדי שהמעט יחזיק את נהמרובה וכדי שהלומד ילמד בקלות ובהיקף. רבי השתמש בכל הדרכים הידועות לפדגוג טוב כדי להצליח בסידורו".

³¹ מלמד עזרא ציון, מבוא לספרות התלמוד, קריית ספר, ירושלים 1977 (התפרסם לראשונה בשנת 1954), שם עמ' 23.

³² דעה זאת של עזרא ציון מלמד היא גם דעת מורו, יעקב נחום אפשטיין.

³³ אלבק חנוך, מבוא למשנה, מוסד ביאליק, ירושלים, תשי"ט, עמ' 109.

³⁴ אורבך א' א', משנה, בתוך האנציקלופדיה העברית, כרך כד', ירושלים, תשל"ב, עמ' 644.

³⁵ וייס אברהם, דיונים וברורים בבא קמא, הוצאת פלדהיים, ירושלים, תשכ"ז, עמ' 29.

³⁶ גולדברג אברהם, "דרכו של ר' יהודה הנשיא בסידור המשנה", תרביץ כ"ח, תשי"ט, עמ' 260.

דומה שליפשיץ מצדד בדעה הטוענת כי בעריכת המשנה ביקש ר' יהודה הנשיא להציע מדריך להוראת התורה שבעל פה. הוא ביקש לתת בידי המלמדים חיבור יעיל, אשר בעזרתו ניתן יהיה להנחיל את המסורת ולשמר את הידע המצוי בתורה שבעל פה, תוך זכירתו הבנתו והפנמתו. במאמרו של ליפשיץ בולטת המגמה שהמשנה הייתה חומר ללימוד ולא ילקוט תורה שבעל פה, ולא קודכס הלכתי אלא ספר לימוד המצפה ללומדי ה"תלמוד" של המשנה. ליפשיץ רואה במשנה מדריך ללומד, והוא מצפה שלומדי המשנה יפיקו ממנה גם ידע היסטורי, גם ערכים וחינוך, גם יראת שמים וגם הערצה של קדמונינו. הלומדים שישקדו על תלמודה של המשנה, יכירו את צורת המחשבה המיוחדת של חז"ל וישתמשו בה בהבנת ספרות ההלכה. דומה שליפשיץ הכריע בפירוש מגמתו של ר' יהודה הנשיא בכתובת המשנה. אין דבר מתאים יותר, לפדגוג בשיעור קומתו של ליפשיץ, לקבוע באינטואיציה גאונית, כי מטרת ר' יהודה הנשיא בחיבור המשנה הייתה להכין מדריך להוראת התורה שבעל פה.

8. לשון המשנה. (אפשטיין על אופי לשונה של המשנה).

9. הסדר שבמשנה. (סדר המסכתות בכל סדר, חלוקה לפרקים ולמשניות)

10. האם נכתבה המשנה לאחר החיתום שלה.

פרק ד': תרגום דידקטי של דברי ליפשיץ בנוגע להוראת המשנה.

הרא"ם ליפשיץ עסק בשאלת תוכנית הלימודים לבתי הספר הדתיים, החל מבית הספר היסודי המשך בבית הספר התיכון וכלה בבית המדרש למורים.
ליפשיץ בהיותו יושב ראש ועד ההורים של בית הספר תחכמוני בירושלים בשנות 1915-1916. אמר:
"בית הספר תחכמוני שואף למצוא את הסינתזיס שבין החינוך המסורתי ובין החינוך המודרני, הבנוי על פרינציפים פדגוגיים חדשים"³⁷.

ליפשיץ קובע כי:

"תכלית החינוך בבית ספרנו לחנך תלמידים יודעי תורה ונאמנים לתורה, לחנך בעלי אישיות דתית.... חינוך אנושי שהוא יהודי זהו חינוך דתי"³⁸.

את כל אלה אי אפשר להשיג בבית הספר הכללי. השינוי העיקרי ביחס לתוכנית הלימודים הוא היקף וצורת לימוד תורה שבעל פה, שמתכונתו המיוחדת בחינוך הדתי מקנה לבית הספר הדתי את ייחודו.
בית הספר של המזרחי ביקש להדגיש באופן חד משמעי את לימוד ההלכה, את ההרגל לידיעת התורה שבעל פה וליכולת ללימוד עצמי בה. התביעה לעצמאות של בתי הספר של המזרחי בתוך מחלקת החינוך של ההסתדרות הציונית, הייתה מבוססת על התייחסות גם לתכנים, גם למתודה וגם לאורח חייהם של המורים. כל אלה חייבו להגיע למסקנה שעל בתי הספר של המזרחי לכלכל את ענייניהם בנפרד, ואי אפשר היה להציע מערכת משותפת לתלמידים דתיים ולתלמידים שאינם דתיים.

הרא"ם ליפשיץ מציע לאמץ את התיקונים שהציע המהר"ל להשיב את התנ"ך והמשנה למקומם ב"חדר" ובישיבה.

הוא רצה לאמץ את השיטה שהייתה נהוגה בזמן התלמוד: בית ספר למקרא, בית תלמוד למשנה, ובית מדרש לגמרא.

ליפשיץ הציע שמכתה ה' תעמוד המשנה במרכז, וכל הלימודים יהיו מסביב לה. רש"י על החומש והמשנה הם הכנה טובה לתלמוד אך גם כאשר מתחילים ללמוד גמרא אין להזניח את המשנה ויש להמשיך ללמד אותה בהיקף של שתי שעות שבועיות גם בכיתות הגבוהות.

³⁷

³⁸ ליפשיץ, תרפ"ט, עמ' ל"ז.

ליפשיץ מתאר את לימוד התלמוד ב"חדר", ואת השינויים שהתרחשו במעבר מן ה"חדר" אל בית הספר. בהתייחסו ללימוד התלמוד ב"חדר" הוא כותב:

"ומפי הניסיון נתברר, שהתלמוד הוא המביא לידי הבנת כל המקורות העבריים, בין מצד לשונם בין מצד תוכנם, ושלידעי תלמוד נפתחו כל שערי תורה וספרות. לפיכך נעשה התלמוד הלימוד העיקרי ב'חדר'..."³⁹.

הוא מוסיף ומבהיר שם, כי תכלית הלימודים במקצוע התלמוד הייתה החדירה לתוכן, היכולת ללמוד ללא עזרה והשגירות להשתמש במפרשיו. ה"חדר" לא טיפל בקושי של הלשון ובתוכן, אלא רק בדרך הלימוד. התלמידים לא הבינו את כל המילים, ואף ההספק לא היה כל כך חשוב, אלא העיקר היה שליטה בשיטת התלמוד. לימוד כזה אינו מתאים למתודה של בית הספר החדש, אשר בו שעות קצובות למקצועות רבים ולומדים בו בשיטות פורמליות. ה"חדר" הצליח בהוראת הקטנים כי מצד אחד התעלמו מהקשיים ולא העמיקו מדי, ומצד שני הרחיבו במקומות שונים על פי שיקולי המלמד. גם מיעוט המקצועות נתן את אותיותיו על הלימוד ב"חדר", שכן ניתן היה להתרכז במקצוע אחד ולכן לדעת ליפשיץ, פרות מופלאים הבשילו. גם הלימוד האינדיבידואלי סייע להישגיו של ה"חדר", והדבר איפשר למוכשרים להתפתח עד מאד (לא כמו בבית הספר המודרני המעכב את בעלי הכשרון). הוא חותם את מאמרו על "החדר" בדברים הבאים:

"ה'חדר' הישן היה חלק של חיים מסוימים אשר חרבו וקשה לו מעכשיו להחזיק מעמד. אולם ה'חדר' לא פינה עוד כליו מעולמנו. רוחו ודרך לימודו עוד יאירו לפנינו את הדרך"⁴⁰.

דברים אלה יפים כדי להבהיר את המעבר מן ה"חדר" אל בית הספר החדש. אם נתעלם מן הנימה הנוסטלגית בדברי ליפשיץ, הרי לפנינו תיאור של שיטת לימוד התלמוד ב"חדר", והסבר לתכונות המבדילות את ה"חדר" מבית הספר.

³⁹ ליפשיץ אליעזר מאיר, "החדר", בתוך: כתבים, א', הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תש"ז, עמ' ש"ז ואילך.

⁴⁰ שם עמ' ש"פ. דבריו האחרונים הללו של ליפשיץ הם הבעת משאלה יותר מהערכה ריאליסטית. עם זאת ליפשיץ ממליץ לאמץ גם בחינוך הדתי המודרני מתודות שהיו רווחות ב"חדר" כמו הקשר הבלתי אמצעי בין המורה לתלמיד, הפיכת בית הספר לחלק מהקהילה הדתית ועוד.

מכל הנזכר עולה כי ליפשיץ החשיב מאד את מקצוע המשנה בתוך תוכנית הלימודים של בית הספר הדתי ואת ספר המשנה כמשאב להשכלה יהודית מקיפה. הוא ראה את לימוד המשנה כיסוד הכרחי להמשך רכישת השכלה תורנית על ידי התלמיד ובעיקר כיסוד ללימוד גמרא. בדברים הבאים ננסה להציע כיצד ניתן לתרגם את דבריו במאמרו על המשנה לשפה פדגוגית. ליפשיץ כתב כי:

"לכל עם יש דרגי השכלה השולטים בחברה, גם לנו היו דרגי השכלה מימי הביניים עד היום: א. יהודי שידע חומש ורש"י ומשניות, הוא בן תורה. ב. יהודי שידע ללמוד גמרא ותוספות, הוא למדן"⁴¹.

"בימי התלמוד היו שלשה דרגין: בית הספר למקרא, בית התלמוד למשנה, ובית המדרש לגמרא. החדר השמיט את דרג המשנה. מהר"ל מפראג דרש להחזיר את דרג המשנה, אבל לחינם. אותו סדר דרגין הוא יסוד הפרוגרמא שלנו. גם אנו נעשה ללימודים מרכזיים אותם הלימודים שהיו מרכזיים מאז: א. דרג מקראי, ב. דרג משנתי, ג. דרג תלמודי"⁴².

מקום המשנה בחינוך התלמידים.

בן חמש למקרא בן עשר למשנה. לדעת ליפשיץ התלמיד נכנס ללמוד בן עשר מפי המשנה, זה שמשנן את המשניות. עיקר הלימוד היה השינון בעל פה.

מקום דברי אגדה במהלך לימוד משנה.

ליפשיץ כותב כי:

"כמו כן מחיים את הלכות המשנה דברי אגדה מועטים, המפתיעים (הדגשה במקור, י"ש) את הלומד בהגלותם לעיניו דווקא בגלל שהם יוצאים מהגדר הכללי של המשנה"⁴³. יש לדעת ליפשיץ להחיות את לימוד המשנה על יד קטעי האגדה המצויים בתוכה.

4. היבטים ההיסטוריים והריאליים במשנה.

ליפשיץ מחשיב מאד את היבטים הריאליים וההיבטים ההיסטוריים בהבנתה ובלמודה של המשנה.

⁴¹ כתבים כרך ג' עמ' קכו' "לשאלת התוכנית"

⁴² שם עמ' קל'

שם עמ' קל'

⁴³ עמ' רנ"ח

סדר דרך ארץ.

"במשנה הראשונה" בימי הסופרים היה סדר שביעי, שהוא סדר "דרך ארץ". מסכת אבות היא שריד מהסדר הזה. המשנה מלאה בהיגדים של הדרכה חינוכית לתלמידים. (עמ' רלח'-רלט'). (כדאי להבליט את המשניות הללו אשר עוסקות בחינוך).

תקופת הסופרים והרציפות הארוכה של לימוד המשנה מהנביאים אל חז"ל

תקופת התנאים הארוכה מהנביאים ועג ר' יהודה הנשיא

היחס בין מדרש ההלכה למשנה (לא להיבהל מאילוצים של סמיכת פסוק להלכה).

התלמוד התנאי

המשנה כספר לימוד ולא קאנון ולא אוסף

לשון המשנה.

הסדר במשנה.

"פרק" ושיעור הלימוד בפעם אחת.

"המסכות נחלקו לפרקים. גם החלוקה לפרקים היא קדומה. אפשר היה זה השיעור בקרוב שאדם שונה בפעם אחת". (עמ' רסח').

(סברה מעניינת. פרק שלם הוא כמות הלימוד שאדם לומד בפעם אחת דהיינו ביום אחד או בשיבה אחת. לפי זה משנה אחת היא שיעור בודד, פרק אחד הוא לימוד רצוף של בוקר או מושב שלם בין הפסקה להפסקה).

חתימה.

צבי מאיר רבינוביץ כותב על ליפשיץ:

"רא"ם ליפשיץ היה איש האשכולות. תלמיד חכם, מורה וסופר. הייתה כאן מזיגה שלמה בין שני סוגי יצירתו, בין המורה ובין הסופר שבו...
זאת הייתה דרכו בכלל – להקיף את כל הבעיות הכרוכות בנושאים בנידונים. וזאת אנו רואים גם במאמרו על המשנה ועל האגדה"⁴⁴.
מצאנו שאכן מאמרו של ליפשיץ מלא וגדוש יסודות עקרוניים בדבר מהותה של המשנה.
גאולה בן יהודה כותבת על ליפשיץ:

"לא היה קל כתיבה. הנחלה הספרותית שהשאיר אינה ממצה ומשקפת, לפי הערכת מקורביו ושומעי שיחותיו שבעל פה, את אוצר ידיעותיו ואת יכולת הנתינה שלו במילואם.... ברם, את אשר נתן – נתן בשלמות הן בתוכן והן בצורה. משנתו קב ונקי"⁴⁵.
במאמרו של ליפשיץ על המשנה יש שילוב מעניין בין תורתו שבעל פה לבין נחלתו הספרותית. שהרי מאמר זה היה בתחילתו הרצאה בעל פה, הרצאה מקיפה ומרתקת, וסופו בכתיבה – "משנתו קב ונקי".

במאמרו על המשנה כותב ליפשיץ:

"גדולתו של אדם ופעולתו נמדדת לפי האנרגיה הרוחנית בעבודת חייו. במפעלי התנאים יש מרץ החיים ומרץ המחשבה במידה עצומה. לא הוציאו את מחשבתם ואת חייהם לבטלה, כל רגע בחייהם ומחשבתם הקדישו לתכליתם. תקף ברזל ישנו באפים וברוחם של גדולים אלה"⁴⁶.
דומה שבדברים אלה על התנאים, ליפשיץ מדבר מהרהורי ליבו ומציג אתגר רוחני, שהוא בעצמו שאף להגשים בחייו. המודל הזה הוא משאלת לב חינוכית, ובסיס לקווים מנחים בנוגע לעבודת חייו, מבחינת מסירות הנפש למעשה החינוכי ולשרות החברה בישראל למען חיוזקה של היהדות והנחלת התורה.
דביקות במטרה, אופי של ברזל, מרץ של חיים ומחשבה וחריצות מופלגת, היו ממאפייני חייו העיקריים.

⁴⁴ רבינוביץ צבי מאיר, בתוך: לוי' ד', עורך, על הראשונים, הוצאת מרכז הסתדרות המורים, תל אביב, תשי"ט, עמ' 80.

⁴⁵ בן יהודה גאולה, לעיל הערה 1, עמ' 202

⁴⁶ עמ' ר"מ